

Näkövammaisten kohtaamia sosiaaliturvaongelmia

Näkövammaisten ihmisten kohtaamat sosiaaliturvan ongelmat koskevat sekä palveluja että taloudellisia tukia ja näiden yhdistelmiä. Ongelmia on esimerkiksi vammaispalveluissa, Kelan palveluissa ja toimeentulon turvaamisessa. Tähän Sosten taustaryhmää varten laadittuun asiakirjaan on koottu muutamia näkövammaisten ihmisten kannalta keskeisiä ongelmakohtia. Osaan on esitetty ratkaisuja ja osa on sellaisia, joihin ratkaisujen löytäminen vaatii useamman sektorin yhteistyötä.

1. Kuka on näkövammaisen?

Suomessa on noin 55 000 näkövammaista, joista 74 % on heikkonäköisiä ja 22 % sokeita. Pienellä joukolla (4 %) näkövammaisia ei näkövammaisuuden astetta ole määritelty.

Ikäryhmittäin näkövammaiset ihmiset jakaantuvat seuraavasti:

4 % lapsia ja nuoria (0–17-vuotiaita)

10 % nuoria aikuisia (18–39-vuotiaita)

17 % keski-ikäisiä (40–64-vuotiaita)

32 % ikääntyviä (65–84-vuotiaita)

37 % vanhuksia (80-vuotiaita tai vanhempia).

Maailman terveysjärjestö WHO arvioi, että koko maailmassa näkövammaisia on noin 253 miljoonaa. Heistä 36 miljoonaa on sokeita. Sokeista 90 % ja heikkonäköisistä 80 % asuu kehittyvissä maissa.

Näkövammaisena pidetään ihmistä, jolla on näkökyvyn alentumisesta huomattavaa haittaa jokapäiväisissä toiminnoissaan. Vamman aiheuttamaan haittaan vaikuttavat monet tekijät, muun muassa vammautumisen ikä, vamman kesto, ihmisen psyykinen sopeutumiskyky ja

uusien asioiden omaksumiskyky. Siihen vaikuttavat myös ihmisen elämäntapa ja hänen tehtäviensä näkökyvylle asettamat vaatimukset, samoin ympäristöolosuhteiden ja ihmisen oman toimintakyvyn välinen mahdollinen epäsuhta.

Ihmisen näkökyky voidaan esittää jatkumona, jonka toisessa päässä on täydellinen tarkka näkö kaikissa olosuhteissa ja toisessa päässä täydellinen sokeus (valon tajun puute). WHO ottaa näkövammaisuutta luokitellessaan huomioon muun muassa näöntarkkuuden ja näkökentän puutteet. Heikkonäköinen on ihminen, jolla paremman silmän näöntarkkuus on lasikorjauksen jälkeen alle 0.3, tai jolla näkö on muusta syystä vastaavalla tavalla heikentynyt. (WHO:n luokat 1 ja 2) Sokea on ihminen, jolla paremman silmän näöntarkkuus on lasikorjauksen jälkeen alle 0.05, tai jolla näkökentän halkaisija on alle 20 astetta. (WHO:n luokat 3, 4 ja 5)

On muistettava, että virallisen määrittelyn näkövammaisuudesta tekee aina silmälääkäri.

2. Näkövamman perusteella myönnettävät taloudelliset tuet ja niiden vaikutus muihin tukiin

Oleennaista on, että näkövamman (tai muun vamman) perusteella myönnettyt taloudelliset tuet eivät vaikuttaisi mihinkään muilla perusteilla myönnettäviin taloudellisiin tukiin. Kelan myöntämä 16 vuotta täyttäneen vammaistuki ei vaikuta, mutta esimerkiksi sokeuden perusteella myönnettävä kansaneläkelain 12 § 4 momentin mukainen työkyvyttömyyseläke vaikuttaa.

Tämä sokeuden perusteella myönnettävä eläke vaikuttaa työttömyysturvaan, myös aktiivitoimien ajalta maksettavaan työttömyysturvaan. Työttömyysturva yhteensovitetaan sokeuden perusteella maksettavan taloudellisen tuen kanssa. Jos sokeuden perusteella myönnettyä työkyvyttömyyseläkettä saava näkövammaisen ihminen on työtön työnhakija ja lähtee työkokeiluun, hän ei saa työkokeilunkaan ajalta täyttä työttömyysetuutta. Lisäksi sokeuden perusteella työkyvyttömyyseläkettä saava aloittava yrittäjä ei voi saada starttirahaa.

Mikäli sokeuden perusteella työkyvyttömyyseläkettä saava näkövammaisen ihminen haluaa opiskella ja käyttää opintovapaata, hän ei saa aikuiskoulutustukea. Myöskään opintotuki ja opintolaina eivät ole mahdollisia. Tällöin toimeentulo romahtaa siitä, mitä se olisi työssä käydessä tai mitä se on näkevällä vastaavassa tilanteessa olevalla.

Yllä mainitut ovat epäkohtia, jotka aiheuttavat taloudellisia ongelmia ja asettavat osan näkövammaisista ihmisistä eriarvoiseen asemaan. Vastaavia epäkohtia on myös muita, joita ei ole tähän nostettu esimerkeiksi. Tilanne olisi korjattavissa siten, ettei sokeuden perusteella myönnettävää työkyvyttömyyseläkettä katsottaisi taloudelliseksi tueksi, joka yhteensovitetaan, vaan se katsottaisiin samankaltaiseksi tueksi kuin vammaistuki.

2. Työkyvyttömyyseläkkeeseen ja ansiotuloon liittyvät kannustinloukut

2.1 Vähimmäistyökyvyttömyyseläke ja työn tekeminen

Vähimmäistyökyvyttömyyseläkkeellä (kansaneläkelain 12 § 2 momentin mukainen työkyvyttömyyseläke ja takuueläke) olevilla näkövammaisilla ihmisillä on tuloloukku. Heidän saamansa eläke jää lepäämään, jos ansaintaraja ylittyy. Tämä ei koske näkövammaisia, jotka saavat työkyvyttömyyseläkettä sokeuden perusteella, sillä sokeuden perusteella työkyvyttömyyseläke myönnetään kyseisen 12 § 4 momentin mukaisena eikä siinä ole ansaintarajaa.

Harri Hietalan VATESille vuonna 2013 tekemän selvityksen mukaan vähimmäistyökyvyttömyyseläkkeellä olevan ihmisen pitäisi ansaita vähintään 1 700 euroa kuukaudessa, jotta hän ei työhön mennessään häviäisi taloudellisesti. Käytännössä työhön mennessä häviäminen tarkoittaa, että ihminen joutuu maksamaan siitä, että hän tekee työtä.

Esimerkiksi nuoret, joilla on työkyvyttömyyseläke vähimmäismääräisenä, voivat joutua pahimmillaan elinikäiseen pienituloisen loukkuun tai köyhyysloukkuun.

Nuorella näkövammaisella ihmisellä voi olla tilanne, jossa hän opiskelee ja saa nuoren kuntoutusrahaa. Jos hän ei valmistuttuaan saa työtä, on tulona perustyöttömyysturva tai työmarkkinatuki. Jos työttömyys pitkittyy, seurauksena voi olla monestakin syystä työkyvyttömyys ja heikkonäköisillä kansaneläkelain 12 § 2 momentin mukainen työkyvyttömyyseläke, joka myönnetään vähimmäiseläkkeenä. Työkyvyttömyyseläkkeellä nuori aikuinen on edellä mainitun mukaisessa pienituloisen loukussa.

Ansaintarajan ylittävien tulojen vuoksi työkyvyttömyyseläkkeen kertaleikkautuminen tuo ongelman, jossa nuori joutuu laskemaan todella tarkkaan, kannattaako työtä ottaa vastaan. Varsinkin, kun nuoren täytyy todennäköisesti huomioida myös asumistukeen tulevat muutokset.

Työkyvyttömyyseläkkeellä nuorelle ei kerry työeläkettä eikä muutakaan sosiaaliturvaa. Indeksikorotukset ovat ns. "työuran" ainoa palkkakehitys.

Nuoren vammaisen ihmisen valmistumis- ja työllistymisvaiheen tukeminen on erittäin tärkeää. Työuran on päästävä alkuun ja ansaittavan työtulon tulee olla sellainen, että se kannustaa työhön ilman pelkoa taloudellisista vaikeuksista.

2.2 Osatyökyvyttömyyseläkkeellä olevan ihmisen palkka- ja urakehitys

Osatyökyvyttömyyseläke on monelle näkövammaiselle hyvä mahdollisuus jatkaa työelämässä omassa ammatissaan osa-aikatyössä. Eläkkeen ansaintaraja rajaa kuitenkin kaiken ura- ja palkkakehityksen, joka voi laskea motivaatiota jatkaa työelämässä osa-aikaisena. Tämä korostuu nuorten ja keski-ikäisten näkövammaisten kohdalla, sillä heillä työvuosia ja ura- sekä palkkakehitystä olisi vielä edessä, mutta ansaintaraja rajaa tätä kehitystä.

2.3 Kuukausitasolla määritelty ansaintaraja joustamaton

Täydellä työkyvyttömyyseläkkeellä ja osatyökyvyttömyyseläkkeellä työskentelevistä näkövammaisista ihmisistä osa on heitä, joiden työkyky vaihtelee. Näissä tapauksissa eläkkeiden kuukausitason ansaintaraja on varsin joustamaton. Ansiotulojen tarkastelu vuositasolla mahdollistaisi selkeästi paremmin työskentelyn työkyvyn mukaan.

2.4 Osatyökyvyttömyyseläkkeellä työskentelevän ammatillinen kuntoutus

Useat näkövammaiset ihmiset tekevät osa-aikatyötä ja ovat osatyökyvyttömyyseläkkeellä. Vamman asteen ja työtilanteiden muuttuessa heistä useat silti haluavat jatkaa työelämässä ja työn mukautusratkaisuja kokeillaan esimerkiksi työkokeilun ja työhönvalmennuksen avulla. Myös täydentävä koulutus työssä jatkamisen turvaamiseksi voi tulla ammatillisena kuntoutuksena kyseeseen.

Osatyökyvyttömyyseläke muutetaan ammatillisen kuntoutuksen ajaksi täyden työkyvyttömyyseläkkeen suuruiseksi kuntoutusrahaksi.

Nämä näkövammaiset ihmiset saavat vammansa vuoksi myös 16 vuotta täyttäneen vammaistukea. Kela tulkitsee ammatillisen kuntoutuksen ajalta maksettavan täyden työkyvyttömyyseläkkeen suuruisen kuntoutusrahan täydeksi työkyvyttömyyseläkkeeksi. Tällä perusteella Kela lakkauttaa ammatillisen kuntoutuksen, esimerkiksi työkokeilun, ajalta 16 vuotta täyttäneen vammaistuen perustellen sitä sillä, että ihmiselle on myönnetty kuntoutustuki tai työkyvyttömyyseläke ja tällöin ihminen ei ole oikeutettu 16 vuotta täyttäneen vammaistukeen.

On kohtuutonta, että halutessaan selvittää työssä jatkamisen mahdollisuuksiaan näkövammaiset ihmiset joutuvat luopumaan 16 vuotta täyttäneen vammaistuesta ammatillisen kuntoutuksen ajaksi. Tämä suorastaan kannustaa hakeutumaan täydelle työkyvyttömyyseläkkeelle, ei etsimään keinoja jatkaa työelämässä.

3. Vammaispalvelut

Vammaispalvelulain (380/1987) nojalla myönnettävien vammaispalvelujen saannissa on näkövammaisilla ihmisillä jatkuvia ongelmia. Näkövammaisten kannalta ongelmat koskevat ennen kaikkea kuljetuspalveluja ja henkilökohtaista apua. Kyse on palvelujen myöntämisestä, riittävydestä ja näkövammaisten ihmisten yksilöllisiin tarpeisiin vastaamisesta sekä etenkin kuljetuspalvelujen kohdalla järjestämistavoista. Ongelmat koskevat kaikenikäisiä näkövammaisia, mutta oheen on nostettu esimerkeiksi heikkonäköiset, ikääntyneet näkövammaiset sekä näkövammaiset lapset ja nuoret.

Heikkonäköisten työssäkäynnin turvaaminen riittäväillä vammaispalveluilla on ongelmallista. Erityisesti heikkonäköisillä on vaikeuksia saada kuljetuspalveluja, jotta työhön kulkeminen olisi mahdollista. Lisäksi heikkonäköisillä on vaikeuksia saada myös muita opiskelun, työssäkäynnin ja arjen sujumisen turvaavia vammaispalveluja.

Vaikeuksia saada riittäviä vammaispalveluja on myös ikääntyneillä näkövammaisilla sekä näkövammaisilla lapsilla ja nuorilla. Näkövammaisten lasten ja nuorten tarvetta itsenäistymiseen ei ymmärretä, vaikka vammaispalvelut (etenkin henkilökohtainen apu ja kuljetuspalvelut) turvaisivat näkövammaisille lapsille ja nuorille yhdenvertaiset mahdollisuudet itsenäistyä ja tehdä asioita ilman vanhempia. Ikääntyneiden näkövammaisten kohdalla ei ymmärretä näkövammaisesta olevan todellinen vamma eikä myöskään ikääntyneiden tarvetta vammaispalveluihin ja aktiiviseen elämään näkövammasta huolimatta.

Vammaispalveluja saadakseen näkövammaiset ihmiset joutuvat usein käymään läpi valitusprosesseja. On kohtuutonta, että tarvitsemansa vammaispalvelut saadakseen joutuu mahdollisesti odottamaan jopa vuoden hallinto-oikeuden ratkaisua.

4. Maksukatot

Vuoden vaihtuessa nollautuvat maksukatot aiheuttavat kohtuuttomia tilanteita. Tämä olisi ratkaistavissa tavalla, jossa kaikki maksukatot eivät nollautuisi yhtä aikaa. Vuoden alku on pienituloisille näkövammaisille taloudellisesti hyvin tiukkaa aikaa.

5. Kelan vammaisetuuksien kiristyneet myöntämiskriteerit

Kelan myöntämiä vammaisetuuksia ovat alle 16-vuotiaan vammaistuki, 16 vuotta täyttäneen vammaistuki ja eläkkeensaajan hoitotuki. Kelan vammaisetuuksien kriteerien kiristyminen on pudottanut monet heikkonäköiset eläkkeensaajan hoitotuen ulkopuolelle. Tämä koskee näkövammaisia, joita ei Kelan kriteerien mukaan luokitella sokeiksi.

6. Eri palvelujen yhdistäminen

Näkövammaisten liiton kokemusten mukaan eri palvelujen sujuva yhdistäminen on hankalaa. Monesti tarjolla on vain joko-tai-vaihtoehtoja, mutta ei ole mahdollisuutta yhdistää palveluja kokonaisuudeksi, joka palvelisi parhaiten näkövammaisen ihmisen tai näkövammaisen lapsen perheen arkea. Yksi esimerkki tällaisesta on henkilökohtainen apu ja omaishoito.